

UŞAQ

ŞƏXSİYYƏTİNİN formalaşmasında valideyn münasibətinin rolu

Hər yeni doğulan uşaq dünyaya göz açdığı gündən başlayaraq ətraf ələmlə təmasda olur. Uşaqların sosial həyata uyğunlaşması müəyyən mərhələlər şəklində baş tutur. Dünyaya gələn gündən uşaqlara lazımi imkanlar yaradılması onların hərətfəli inkişafında mühüm rol oynayır. Uşaqların həm fiziki, həm də psixi inkişafı vacib amildir. Uşaqlar əvvəl ailənin, sonra cəmiyyətin güzgüsüdür. Onlara öyrədilən davranış üsulları, təlim-təbiiyə metodları uşaqların inkişafını, hərəkətlərini, şəxsiyyət kimi formalaşmasını təmin edir. Valideyn münasibəti bu inkişafı

rətləndirir, uşağın gələcək taleyinə birbaşa təsir göstərir. Valideyn münasibəti necə tənzimlənməli, gələcəyə sağlam düşüncəli, özgüvənli, cəmiyyətə yararlı şəxslər yetişdirmək üçün valideynlər nələrə diqqət etməlidir? Bu kimi suallara cavab almaq üçün Quba şəhəri H.Hüseynov adına humanitar fənlər təmayüllü məktəb-liseyin Azərbaycan dili və ədəbiyyat müəllimi, Şahadq Quba & Truskavets sanatoriyasının psixoloqu Rəşidə Məhərrəmovaya ilə söhbətəşdik, bəzi məqamlara aydınlıq gətirdik:

Laqeyd ailə münasibətində valideyn çox zaman uşağı tək qoyur, ehtiyaclarını yetərincə önəmsəmir və yaxud tək-cə maddi cəhətdən uşağın ehtiyaclarını təmin etməklə hər növ ehtiyacını qarşılıdığı qənaətinə gəlir. Valideyn zaman ayıraraq uşaqla vaxt keçirmir, ünsiyyət yaratmır, bununla da uşaqla valideyn arasında ünsiyyət boşluğu olur, uşaq ailə-denkənər öz qərarları ilə böyüyür. Həddən artıq sərbəst mühit uşaqda zərərli vərdişlərə maraq yaradır. Tək-cə laqeyd ailə tipində deyil, bəhs etdiyim avtoritar ailə modelində də bu, baş verir, uşaq zərərli alışqanlıqlara meyil salır. Sanki içində yaranan boşluğu bununla doldurur.

Lakin avtoritar valideyn münasibətində uşaq daim valideyn nəzarətindədir. Uşaq nəzarət və təzyiqlə altında böyüyür. Qaydalara əməl etməyən uşağa kəskin cəza verməklə münasibət davam etdirilir. Müəyyən yaş mərhələsinə qədər uşaq valideynə tabe olmağı özünə borc bilir. Bu tip ailə münasibətində biz psixoloji və fiziki şiddətin şahidi olur-ruq.

Həddindən artıq himayəçi ailə tipində uşağa artıqlaması ilə qoruyucu yanaşma onun özünü idarə etmə bir şəxs olmasına mane olur. Belə uşaqlar asılı, özgüvənsiz olur, problemləri özləri həll etmə gücündə olurlar.

Demokratik ailə modelində valideyn övladını sevmə, sevgi və hörmət üzərində qurulan, problemləri danışaraq məsləhətləşən, həll edən valideyn tipidir.

Ailədə ana və atanın uşağa münasibəti və davranışları uşağın şəxsiyyətinin formalaşmasına əhəmiyyətli təsir göstərir

- Uşaqların inkişafına, şəxsiyyət kimi formalaşmasına təsir göstərən amillər hansılardır?

- İlk olaraq onu qeyd etmək istəyirəm ki, uşağın şəxsiyyəti doğulduğu gündən başlayaraq formalaşır. Bu proses əvvəl-cə ailə, sonra məktəb və ətrafdakı insanların təsir göstərir. Şəxsiyyətin əsası ilk 5-6 ildə ailə ocağında qoyulur. Bu səbəbdən də uşağın şəxsiyyətinin formalaşmasında əsas məsuliyyət valideynlərin üzərinə düşür. Uşağın məsuliyyətli, sevgi dolu, digər şəxslərə hörmət etməyi bacaran və s. kimi xüsusiyyətlərə böyütmək bəzən müəyyən çətinlikləri qət etməklə əldə olunur. Məsuliyyət hissi uşağa hər zaman gərəklili olan, öyrənməsi vacib olan bir hissdır. Valideyn bunun üzərində daha ciddi çalışaraq uşağa bunu aşılacaq bilər. Belə ki, bu formalaşmaya aparən ən təsirli sosial mühit ailə mühitidir. Ailədə valideynlərin-ana və atanın uşağa münasibəti və davranışları uşağın şəxsiyyətinin formalaşmasına əhəmiyyətli təsir göstərir. Uşaq valideynləri müşahidə edir, ailə içində modelləşdirir, təqlid etməklə inkişaf edir. Ata və ananın bir-birinə münasibəti uşağın əqli, psixoloji, mənəvi cəhətdən böyüməsində çox önəmli faktordur.

- Valideyn-övlad münasibəti hansı istiqamətlərdə qurulur? Size, ideal ailə modeli hansıdır?

- Uşaqların inkişafında, şəxsiyyətinin formalaşmasında valideynlərin övladlarına olan münasibətləri müxtəlif ailə modellərində özünü göstərir. Demokratik, həddindən artıq himayəçi, avtoritar və laqeyd ailə modelləri vardır ki, valideynlərin fərqli münasibəti uşağın şəxsi inkişafına müxtəlif yollarla təsir edir. Demokratik ailə modelində valideyn övladını sevmə, sevgi və hörmət üzərində qurulan, problemləri danışaraq məsləhətləşən, həll edən valideyn tipidir. Məhz bu ailədə valideyn övladına qarşı dözümlü olur, övladına hər zaman dəstək olur, bu tip

məhdudiyyətlər istisna olmaqla istədiklərini reallaşdırmağa imkan yaradır. Ailədə gərginlik əvəzinə isti münasibət hökm sürür. Uşağa danışmaq, fikirlərini və istəklərini bildirmək hüququ verilir. Ailədə müəyyən qaydalar olur, ancaq bu qaydalar cəza və döyülməklə olan, qorxu və hər hansı psixoloji şiddətin təsiri altında saxlamaqla hökm sürən qaydalar deyil. Könüllü olaraq uşağın istəklərini dinləmək, dinlədikdən sonra valideynin də həmin istəklərə öz münasibətini bildirmək formasında davam edir. Demokratik ailə mühitində tolerantlıq hökm sürür, valideyn də hər zaman uşağın dəstəkləyir, uşağın hiss və düşüncələrinə hörmət edir. Belə bir ailədə böyüyən uşaq cəmiyyətdə də bu davranış sərgiləyir. Həddindən artıq himayəçi ailə tipində uşağa artıqlaması ilə qoruyucu yanaşma onun özünü idarədən bir şəxs olmasına mane olur. Belə uşaqlar asılı, özgüvənsiz olur, problemləri özləri həll etmə gücündə olurlar. Ümumiyyətlə, uşaqlar hər hansı bir fəaliyyət istiqamətində səhv etdikləri, bacarmayacaqları düşüncəsi ilə yaşayır, narahat böyüyürlər. Əslində valideyn düşüncəsi ki, o, övladına hər mövzuda kömək etsə onun daha yaxşı inkişafına şərait yaradır. Təbii ki, bu, belə deyil. Bəzən psixoterapiya zamanı valideynləri övladlarını müşahidə etmələri üçün dəvət edirik. Görülən mənzərə o olur ki, uşaq sakitcə kənarə durur, kömək, dəstək gözləyir. Sanki bu, belə olmalı, müdaxilə olmadan heç bir fəaliyyətə məşğul olmamalıdır. Təbii ki, buna səbəb ailədə uşağa hər zaman hədsiz himayənin göstərilməsidir. Psixoterapiya zamanı uşaqların özgüvəninə bərpa edilməsi üçün uzun müddət gərəklidir. Lakin avtoritar valideyn münasibətində uşaq daim valideyn nəzarətindədir. Uşaq nəzarət və təzyiqlə altında böyüyür. Qaydalara əməl etməyən uşağa kəskin cəza verməklə münasibət davam etdirilir. Müəyyən yaş mərhələsinə qədər uşaq valideynə tabe olmağı özünə borc bilir. Bu tip

ailə münasibətində biz psixoloji və fiziki şiddətin şahidi olururuq. Bu ailədə böyüyən uşağın hiss və düşüncələrinə önəm verilmir. Həddindən artıq valideyn tələfindən sərt münasibət uşaqları depressiyaya sala bilər. Belə ki, bu ailə mühitində böyüyən uşaqlarda böyük ölçüdə daxili konfliktlər və nevroitik problemlər damılmazdır. Bundan savayı, bu ailələrdə tez-tez istifadə edilən cəza uşağın şəxsiyyətində və psixi vəziyyətində dərin yaralara səbəb olur. Nəticədə cəmiyyətdə qorxaq, özünəqapanan, utancaq şəxslər formalaşır. Laqeyd ailə münasibətində valideyn çox zaman uşağı tək qoyur, ehtiyaclarını yetərincə önəmsəmir və yaxud tək-cə maddi cəhətdən uşağın ehtiyaclarını təmin etməklə hər növ ehtiyacını qarşılıdığı qənaətinə gəlir. Valideyn zaman ayıraraq uşaqla vaxt keçirmir, ünsiyyət yaratmır, bununla da uşaqla valideyn arasında ünsiyyət boşluğu olur, uşaq ailə-denkənər öz qərarları ilə böyüyür. Həddən artıq sərbəst mühit uşaqda zərərli vərdişlərə maraq yaradır. Tək-cə laqeyd ailə tipində deyil, bəhs etdiyim avtoritar ailə modelində də bu, baş verir, uşaq zərərli alışqanlıqlara meyil salır. Sanki içində yaranan boşluğu bununla doldurur.

- Uşağın yaş kateqoriyası baxımından valideyn necə davranış sərgiləməlidir? Hansı yaş qrupları daha həssas olur?

- Ən aşağı yaş kateqoriyası olan 2-3 yaş nəzərdə tutsaq, bu dövrdə valideyn mümkün qədər uşağa qarşı inadkar olmamalıdır. Körpəlikdən uşaqlığa keçid dövrünün ilk addımı olan məhz bu 2-3 yaşda uşaq psixologiyasında çox önəmli bir yer tutur. Bu dövrdə uşaq öz enerjisini çölmə çıxarmalıdır. Belə ki, bu zamanda uşağa qarşı təzyiqlə çox olması onları aqressiv edir. Valideyn bu dövrdə böyük səbr sərgiləməli, uşağın hər sualına cavab verməli, daim ünsiyyətə maraq yaratmalı, kitab oxumalı, şəkili kitablarda uşağa qarşı qaranlıq qalan məqamların açıq-

lanmasını mütləq verməlidir. 3-4 yaşda uşaq ətrafında baş verənləri tədricən anlamaya başlayır. Ona görə də valideyn bu yaşda olan uşaqla müntəzəm danışıqlı və cəmiyyətdə baş verənləri onun anlayacağı formada izah etməlidir. Unutmadan uşağın uşağın niyyəti ətrafından də anlayışlı olmalıdır. Uşaq bu gün səhv danışmışsa, gülüb keçmək olmaz. Söz hansı formada tələffüz olunursa, onun uşaq tələffüzündən də düzgün səslənməsinə çalışmalıdır. Valideyn uşağı öz yaş səviyyəsinə qatırmaq üçün onu mütləq müxtəlif oyunlar oynamağa, idmanla məşğul etməyə çalışmalıdır. 5-6 yaşda uşaq ətrafında gördüklərini bilmək, anlamaq istəyir. Valideynə müxtəlif suallar verir, valideyn də öz növbəsində ətraflı, aydın şəkilə cavab verməli, suallardan utanmamalıdır. Uşağa həmin yaş dönməsində ünsiyyət, diqqət artmalıdır. Müəyyən suallar valideyn cavabsız qoyanda uşaq psixoloji təzyiqlə məruz qalır. 7-8 yaş dönməsində olan uşağın bəzi potensialları, bacarıqları üzə çıxır. Bu yaşda olan uşağı bir mütəxəssisə müraciət etməklə onun bacarıqlarını aşkarlamaq, daha çox nəyə meyilli olması, nə edərək rahat olması kimi suallara aydın cavab almaq olar. Nəticə etibarilə valideyn həmin illərdə övladına dəstək olmalıdır. 9-10 yaş dövründə valideyn daha çox səbrli və anlayışlı olmalıdır. Bu yaşda uşağın psixologiyasında "məni" daha çox inkişaf edir, onun istəklərinin reallaşması, onun dediklərinin olması əsas şərtə çevrilir. Müraciətlərdə bəzən valideynlər bildirir ki, uşaq bizim sözü-müzə qulaq asmur. Valideyn 9-10 yaş qədər uşaqlarını idarə edə bilmirsə, sonrakı dövrlərdə onlara söz keçirmək daha çətin olur.

- Uşaq şəxsiyyətinin formalaşması üçün valideyn nələrə diqqət etməlidir? Valideyn üzərinə hansı öhdəliklər düşür?

- Qeyd etdiyim kimi, uşaq şəxsiyyətinin formalaşmasında ailənin rolu əvəz-

edilməzdir. Valideynlər uşaqların təbii imkan və qabiliyyətlərini vaxtında üzə çıxarması sahəsində də ciddi nöqsanlara yol verir. Onlar çox zaman uşaqları qabiliyyətli olduğu sahələrə deyil, öz istədikləri, özlərinin olmaq istəyib ola biləcəkləri sahələrə sürükləyirlər. Bu da gələcəkdə onların peşəsinə sevgisi olmayan, sadəcə maddi vəsaitini təmin edəcək fəaliyyətə məşğul olmaları ilə nəticələnir. Eyni zamanda, bəzi hallarda valideynlərin övladlarına təbii və öyrətmə üçün kifayət qədər vaxtı olmur. Uşaqların maraqlarından dolayı formalaşan suallara yarımçıq cavab verilir. Burada təbii və özünəməxsus sevgi və qorunma hissi ilə yanaşı, uşağın özünü idarə etmə bir şəxs olmasına mane olur. Belə uşaqlar asılı, özgüvənsiz olur, problemləri özləri həll etmə gücündə olurlar.

Tünzələ QULİYEVA